

ВІДГУК

офіційного опонента **Казьмирчука Григорія Дмитровича**

на дисертацію **Менька Василя Ігоровича «Православні церковні братства**

України в історіографії XIX – XXI ст.»,

представленої до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.

Дослідницький інтерес до історії українських братств, їхньої ролі в суспільно-політичному, духовному, етноконфесійному та культурному житті України триває майже два століття. За цей час в історіографії відклалася значна кількість різнопланової і різнорівневої за своєю науковою вагою, літератури. Зусиллями українських, російських та польських істориків опрацьовано значні масиви матеріалів та опубліковано велику кількість наукових досліджень з історії братського руху. Вагомим є доробок з вивчення генези, правових засад функціонування, соціального складу православних братств та їхньої еволюції впродовж XVI–XVIII ст. Не менш суттєвими є напрацювання, присвячені різноманітним аспектам діяльності цих мирянських об'єднань. Окремі аспекти вивчення братської тематики навіть отримали узагальнюючі огляди (наприклад Львівське Успенське братство). Сказане вище актуалізує потребу осмислення історії вивчення православних братств, комплексно проаналізувавши науковий доробок, присвячений цьому соціокультурному феномену, в українській, польській та російській історичній думці XIX – початку XXI ст. Таке окреслення етапів розвитку братськознавчих студій дає можливість побачити здобутки, проаналізувати недоліки та визначити перспективи подальших дослідницьких напрямів.

Вступ дисертації включає необхідні елементи, обумовлені вимогами: актуальність теми, визначення об'єкту та предмету, хронологічних та географічних меж, мети та завдань, наукової новизни та практичної цінності дослідження.

Перший розділ традиційно присвячений огляду історіографії проблеми, аналізу джерельної бази та методологічних підстав дослідження. Дисертант виокремлює три основних періоди студій над проблемою, наводячи провідні риси кожного з них. Цілком слушно історіографічне вивчення теми дослідник відкриває працями активних учасників історіографічного процесу другої половини XIX – початку XX ст. – часу, коли розпочалося й розвинулося опрацювання історії православних братств як окремої теми. Виокремлює період 20-80-х рр. XX ст., що характеризувався виразною ідеологічною заангажованістю більшості студій. А також В. І. Менько детально розглядає сучасний стан вивчення православних братств, що вирізняється плюралістичністю тем та теоретико-методологічних підходів. Загалом, представлена в підрозділі історіографічна література є достатньо різноманітною та репрезентативною, що дозволяє автору продемонструвати поступове збагачення інформаційного поля.

Огляд джерельної бази дослідження побудований за класичною для історіографічних праць схемою та містить запропоновану автором власну класифікаційну схему використовуваних матеріалів. Залучені історіографічні джерела, які репрезентують увесь спектр публікацій (українських, російських, польських авторів), містять у собі інформацію з історії історичної науки про події та явища в її розвитку, а також осіб і осередки, які збагатили історичні знання про діяльність православних церковних братств Київської митрополії XVI–XVIII ст. Основну їх групу складають наукові дослідження, які автор поділяє на: 1) узагальнювальні праці з історії України, історії Польщі та історії церкви; 2) спеціальні монографічні праці з історії православних братств чи суміжних тем, а також дисертації і автореферати дисертацій 3) статейні публікації; 4) рецензії та бібліографічні огляди; 5) навчальна та довідкова (енциклопедії, словники) література. Загалом, представлений огляд історіографії проблеми та джерельної бази дослідження свідчить про ґрунтовність підходу до вивчення означеної проблеми.

Загальним теоретико-методологічним підґрунтям дослідження Василь Ігорович обрав теоретичну модель інтелектуальної історії. А застосований у дисертації різноманітний методологічний інструментарій, що поєднує у роботі теорію й практику наукового пізнання, допоміг автору в пошуках рішення складної проблеми взаємодії конкретно-індивідуального та загального в історіографічному процесі. Це дозволяє нам стверджувати, що дисертаційне дослідження відповідає актуальним тенденціям розвитку історіографічної науки та виконане в межах сучасної наукової парадигми. Вважаю, що здійснений автором огляд історіографії та джерел у поєднанні з методологічним інструментарієм дали можливість В.І.Меньку виконати поставлені завдання та досягти визначеної мети.

Помітною новизною вирізняється другий розділ праці, у якому вперше цілісно та в узагальнюючому плані подано історію вивчення генези та інституційної природи братського руху в інтерпретаціях істориків. Основною складністю його написання було те, що ця тема є чи не найбільш досліджуваною та дискутованою в історичній науці. Особливу увагу В. І. Менько приділив проблемі вивчення цього питання в історіографії XIX ст., коли було напрацьовано основні концепції походження та сутності мирянських організацій. Автор довів, що кожна із таких дослідницьких концепцій розвинулася під значним впливом політичної кон'юнктури середовища, у якому працювали науковці. Особливо це видно на прикладі російської історіографії XIX – початку XX ст., яка перебувала під впливом «теорії офіційної народності» та панслов'янської ідеології. Нівелюючи самобутній характер православних братств, дослідники намагалися показати їх частиною «загальноруських» суспільних та культурних процесів. В українських історичних студіях XIX – початку XX ст. прослідковуються тенденції поступового відходу від ідейних положень російської науки та заміни їх зверненням до пошуку джерел братської організації у західноєвропейських ремісничих та релігійних союзах. До такого трактування питання генези

братств схилялися й представники польської історичної науки означеного періоду.

Відслідковуючи як в історичній науці протягом XIX – початку XXI ст. змінювалося смислове наповнення поняття «братство» та «братський рух», автор показав, що дослідники історії православних церковних братств у своїх загальних характеристиках цих організацій часто намагалися дотримуватися прийнятих ними концепцій походження братств. Досліджуючи процес нагромадження в історіографії XIX–XXI ст. знань про правову формалізацію діяльності та структурно-організаційне оформлення мирянських організацій, дисертант відзначив, що тенденції впливу політичної, ідейної та культурної кон'юнктури виразно прослідковуються в інтерпретаціях дослідниками організаційної та соціальної сутності братств, юридичного виміру їхнього функціонування і навіть загальних характеристик діяльності.

Висновки цілого розділу демонструють вміння Василя Менька розглядати наукову проблему комплексно – в контексті сформованої інтелектуальної традиції. Тому цілком слушним є зауваження дисертантом необхідність оцінки історіографічного доробку певного часу не тільки у відповідності до наукового поступу, а й зважаючи на особливості соціально-політичної та ідеологічної ситуації, що особливо яскраво ілюструється на прикладі радянської історичної науки.

Доволі складним в опрацюванні був третій розділ роботи, присвячений представленню в історичних дослідженнях діяльності православних братств. Автор впорався з цим завданням, здійснивши всебічний огляд того, як у науковій історичній літературі XIX – початку XXI ст. висвітлювалася участь православних братств у суспільно-політичному, Етно конфесійному, фінансово-економічному та культурно-освітньому житті XVI–XVIII ст. Це дозволило Василю Ігоровичу докладно висвітлити дослідницькі пріоритети, окреслити домінуючі теми, дослідити методологічні трансформації, простежити традиції та інновації у вивченні братської активності.

Автор довів, що значна активність православних церковних братств у різних сферах суспільного життя XVI–XVII ст., їхнє вагоме значення у громадсько-політичних та культурно-релігійних процесах, зокрема, у збереженні національної ідентичності українського народу, привертала увагу багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників. Відзначено, що студії торкалися різноманітної проблематики – від спеціальних досліджень історії братств та масштабних оглядів загальної картини Етно конфесійних процесів у Речі Посполитій до вузькоспеціалізованого аналізу проблематики історії шкільництва, друкарства й мистецтва на українських землях. Автор показав, що історіографія означених проблем вирізнялася як багатством, так і неоднорідністю та, навіть, певною строкатістю. У цьому українські дослідники XIX – початку XX ст. наголошували на значенні православних братств у відстоюванні власного права на національну культуру й ідентичність. Російські науковці акцентували на питаннях ролі братств у боротьбі з католицизмом та збереженні православ'я (що у версії радянської науки трансформувалося у протистояння полонізації й окатоличенню), а польські історики розуміли їх основним завданням боротьбу з унією.

Варто відзначити, що В. Менько аргументовано довів, що на сучасному етапі спостерігається зближення дослідницьких позицій довкола трактування православних братств як унікального феномена, що в не вельми сприятливих умовах, обстоювали базові громадянські права свого народу. Відзначено також, що найменш досліджуваною, а, отже, однією з найбільш перспективних тем є вивчення благодійної та фінансово-економічної діяльності мирянських організацій.

У висновках до дисертації, у розрізі цілої теми, автором узагальнено ключові аспекти вивчення історії православних братств та визначено перспективні напрями подальших студій.

Узагальнюючи наші спостереження над дисертаційним дослідженням Василя Менька, відзначимо також його вдалі спроби відтворити соціокультурну, політичну та ідеологічну атмосферу, в якій працювали

науковці. Дослідник не тільки наголошує на здобутках вчених, але й приділяє значну увагу проблемам, які супроводжували їхню діяльність.

Позитивно оцінюючи дисертаційну роботу В.І. Менька в цілому, не можна оминати й низки недоліків та упущень:

1. Вважаю, що більшої конкретизації (і представлення цього у висновках) потребувало би питання здобутків українських, російських і польських учених не тільки у розрізі певних проблем, але й у контексті загальних дослідницьких етапів (наприклад – введення у науковий обіг нових джерел, пропозиції інтерпретацій, застосування теоретико-методологічного інструментарію тощо). Це дало б можливість простежити питання впливу цих здобутків на розробку братської проблематики протягом досліджуваного періоду.

2. Попри виразно історіографічний характер дисертаційного дослідження, ґрунтованого на науковій літературі, що дає доволі чітку картину історії вивчення православних братств, відзначимо, що також можна було окреслити місце і роль архівної інформації у джерельній базі роботи.

3. Дисертаційне дослідження було б більш повним, якби автор, аналізуючи праці з історії братств, не зупинився на студіях 2017 р., адже картина сучасного стану історіографії змінюється дуже динамічно, що само по собі є вельми показовим.

4. У дослідженні відсутній аналіз доробку у вивченні історії православних братств представників польської еміграційної науки 2 половини ХХ ст., що, вочевидь, збіднює картину дослідження.

5. Вважаю, що більшої уваги заслуговує питання взаємної рецепції поглядів істориків в українській, російській та польській історіографії, що добре прослідковується шляхом аналізу рецензійних матеріалів наукової історичної періодики.

Утім, вказані нами дискусійні моменти та помічені недоліки суттєво не впливають на оцінку загального рівня дисертації, яка відноситься до оригінальних історіографічних студій. Її автор провів глибоке наукове дослідження та отримала нові якісні результати, що мають поважну новизну та

дозволяють суттєво доповнити наші уявлення щодо особливостей становлення історіографії проблеми.

Отримані В.І. Меньком дослідницькі результати мають важливе наукове і практичне значення, а тому, на мою думку, як офіційного опонента, їх можна рекомендувати до впровадження.

В. І. Менько послідовно виконав вимогу щодо ідентичності змісту автореферату й основних положень дисертації. Результати дисертаційного дослідження знайшли оптимальне висвітлення в наукових публікаціях автора з даної проблеми та здобули достатню апробацію.

Вважаю, що рецензоване дисертаційне дослідження «Православні церковні братства України в історіографії XIX – початку XXI ст.» виконане на належному науково-теоретичному рівні й відповідає чинним вимогам МОН України про порядок присудження наукових ступенів і присвоєння вчених звань, а його автор – Василь Ігорович Менько – заслуговує присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за обраною спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор кафедри історії і культури України та спеціальних історичних дисциплін ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

ПІДПИС Г.Д. Казьмирчук
Засвідчую:
Нач. ВД

Г.Д. Казьмирчук